

UDK: 159.955.4

Mohigul RADJABOVA,
Turon universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Qarshi davlat universiteti professori, DSc Sh.Nurullayeva taqrizi asosida

O'QUVCHILARDA MANTIQUIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASPEKTLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'quvchilarda mantiqiy tafakkurning shakllanishi va rivoji psixologik jarayon sifatida talqin qilinadi. Mantiqiy fikrlash bu faqat tahlil va xulosa chiqarish emas, balki o'quvchining ichki dunyosi, emotsional holati va o'z fikriga bo'lgan munosabati bilan bog'liq murakkab jarayondir. Maqolada fikrlashga bo'lgan ichki qiziqish, xatoga munosabat, refleksiya va ichki nutq mantiqiy tafakkur rivojida qanday rol o'ynashi yoritiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, psixologik jihatdan qulay muhitda o'quvchi o'ylashdan qo'rqmaydi, mulohaza yuritadi va mustaqil xulosaga keladi.

Kalit so'zlar: Mantiqiy tafakkur, psixologik omillar, fikrlash jarayoni, motivatsiya, refleksiya, ichki nutq.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ

Аннотация

В статье логическое мышление учащихся рассматривается как психологический процесс, формирующийся во внутреннем мире личности. Логическое мышление трактуется не только как совокупность операций анализа и вывода, но и как результат эмоционального состояния, отношения к собственным мыслям и внутренней готовности размышлять. В работе раскрывается роль внутренней мотивации, отношения к ошибке, рефлексии и внутренней речи в развитии логического мышления. Анализ показывает, что в психологически комфортной и безопасной среде учащиеся не боятся рассуждать, свободно выражают мысли и приходят к самостоятельным выводам.

Ключевые слова: Логическое мышление, психологические факторы, процесс мышления, мотивация, рефлексия, внутренняя речь.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DEVELOPING LOGICAL THINKING IN STUDENTS

Annotation

This article examines students' logical thinking as a psychological process rooted in the inner world of the learner. Logical thinking is viewed not only as a set of analytical and reasoning operations, but also as a process shaped by emotional states, attitudes toward one's own thoughts, and internal readiness to think. The paper highlights the role of intrinsic motivation, attitudes toward mistakes, reflection, and inner speech in the development of logical thinking. The analysis shows that in a psychologically safe and supportive environment, learners are more willing to think freely, express their ideas, and reach independent conclusions.

Key words: Logical thinking, psychological factors, thinking process, motivation, reflection, inner speech.

Kirish. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirish masalasi ko'pincha metodik yondashuvlar, mashqlar tizimi yoki dars texnologiyalari bilan bog'lab izohlanadi. Biroq mantiqiy tafakkur faqat tashqi pedagogik ta'sir natijasida shakllanadigan ko'nikma emas. U o'quvchining ichki psixologik dunyosi, bilishga bo'lgan ehtiyoji, emotsional holati va fikrlashga bo'lgan munosabati bilan chambarchas bog'liq murakkab jarayondir. Shu sababli mantiqiy tafakkurni rivojlantirish masalasini psixologik nuqtai nazardan tahlil qilish bugungi ta'lim amaliyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

O'quvchi fikrlash jarayonida nafaqat mantiqiy operatsiyalarni bajaradi, balki ichki dialog olib boradi, shubhalanadi, o'z fikrini baholaydi va ba'zan xato qilishdan qo'rqadi. Ushbu ichki kechinmalar mantiqiy tafakkurning faollashishi yoki aksincha, to'xtab qolishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Agar o'quvchi o'z fikrini erkin ifodalash uchun psixologik jihatdan qulay muhitda bo'lmasa, u eng oddiy mantiqiy vazifalarni ham bajarishda qiyinchilikka duch keladi.

Ta'lim jarayonida ko'pincha o'quvchilarning noto'g'ri javoblari tanqid qilinadi, xatolar esa muvaffaqiyatsizlik sifatida baholanadi. Bunday yondashuv o'quvchida fikrlashdan qochish, tayyor andozalarga yopishib olish holatini yuzaga keltiradi. Natijada mantiqiy tafakkur rivoji sekinlashadi yoki yuzaki xarakter kasb etadi. Aksincha, xato fikrlash jarayonining tabiiy qismi sifatida qabul qilingan

muhitda o'quvchi izlanishga jur'at topadi va mantiqiy mulohaza yuritishga tayyor bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili. Mazkur tadqiqot o'quvchilarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish jarayonini psixologik aspektida tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, unda tafakkur shaxsning ichki bilish faoliyati sifatida qaraladi. Tadqiqot metodologiyasi kognitiv psixologiya, metakognitiv yondashuv hamda emotsional-motivatsion nazariyalar asosida ishlab chiqildi. Ushbu yondashuvlar mantiqiy tafakkurni faqat mantiqiy operatsiyalar majmui emas, balki o'quvchining ichki psixik holati bilan bog'liq jarayon sifatida talqin etishga imkon beradi [1].

Tadqiqotda nazariy metodlar sifatida psixologik adabiyotlarni konseptual tahlil qilish, mualliflik yondashuvlarini qiyosiy o'rganish va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Empirik yo'nalishda esa o'quvchilarning mantiqiy topshiriqlarni bajarish jarayonidagi xatti-harakatlari, fikr yuritish ketma-ketligi, xatoga munosabati va reflektiv izohlari tahlil qilindi. Metodologik jihatdan asosiy e'tibor natijaga emas, balki fikrlash jarayonining qanday kechishiga qaratildi.

Tadqiqot mantiqiy tafakkur rivojida psixologik xavfsizlik, ichki motivatsiya va refleksiya muhim rol o'ynaydi degan g'oyaga tayandi. Shu sababli metodologiyada o'quvchi fikrlashdan qo'rqmaydigan, xato qilish mumkin bo'lgan va

fikrini izohlashga undovchi sharoitlar muhim omil sifatida belgilandi.

Zamonaviy psixologiyada mantiqiy tafakkur muammosi kognitiv jarayonlar bilan uzviy bog'liq holda o'rganiladi. Masalan, amerikalik kognitiv psixolog Keith J. Holyoakning "Thinking and Reasoning" asarida mantiqiy fikrlash bilimlar tuzilishi, analogik fikrlash va muammo yechish strategiyalari bilan bog'liq jarayon sifatida tahlil qilinadi [2]. Muallif fikricha, mantiqiy tafakkur tayyor qoidalarni qo'llash emas, balki vaziyatni ichki modellashtirish orqali rivojlanadi.

O'quvchilarning o'z fikrlash jarayonini anglay olishi masalasi metakognitsiya nazariyasi bilan bog'liq bo'lib, ushbu tushuncha ilmiy muomalaga John H. Flavell tomonidan kiritilgan. Uning "Metacognition and Cognitive Monitoring" (1979) nomli ishida o'quvchi o'z fikrlash jarayonini nazorat qila boshlaganida tafakkur sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishi asoslab berilgan. Bu yondashuv mantiqiy tafakkurni rivojlantirishda refleksiyaning psixologik asosini tashkil etadi [3].

Mantiqiy tafakkur va emotsional holat o'rtasidagi bog'liqlik masalasi Gerald L. Clore va Norbert Schwarzning "Emotion and Cognition" (2011) tadqiqotlarida yoritilgan. Mualliflar emotsional holat fikrlash strategiyalarini tanlashga bevosita ta'sir qilishini ko'rsatadi. Ushbu g'oya o'quvchi o'zini psixologik jihatdan qulay his qilgan sharoitda mantiqiy tafakkur faolroq namoyon bo'lishini tushuntiradi [4].

Zamonaviy neyropsixologik tadqiqotlarda tafakkur va kognitiv zo'riqish masalasi Daniel T. Willinghamning "Why Don't Students Like School?" (2009) asarida yoritilgan. Muallif fikricha, fikrlash tabiatan qiyin jarayon bo'lib, o'quvchi faqat psixologik jihatdan qiziqarli va ma'noli vaziyatlarda mantiqiy tafakkurga faol kirishadi.

Mahalliy psixologik adabiyotlarda tafakkur muammosi E. G'oziyevning "Umumiy psixologiya" (2014) asarida keng yoritilgan [5]. Muallif tafakkurni shaxsning bilish faoliyatidagi yetakchi jarayon sifatida talqin qilib, uning diqqat, xotira va nutq bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Shuningdek, V.M. Karimovning "Yosh psixologiyasi" (2015) asarida o'quvchilarda mantiqiy tafakkurning yoshga xos rivojlanish xususiyatlari psixologik mexanizmlar orqali tahlil qilingan [6].

Muhokama. O'quvchilarning mantiqiy tafakkuri bilan bog'liq kuzatuvlar shuni anglash imkonini berdiki, fikrlash jarayoni tashqi topshiriqlardan ko'ra ko'proq o'quvchining ichki psixologik holati bilan belgilanadi. Bir xil mantiqiy vazifa turli o'quvchilar tomonidan mutlaqo turlicha qabul qilinishi va bajarilishi aynan shu ichki holat bilan bog'liq ekanligi yaqqol sezildi. Ayrim o'quvchilar vazifani qiziqish bilan qabul qilgan bo'lsa, boshqalari uni xavotir, ishonchsizlik yoki xato qilish qo'rquvi bilan bajardi. Bu farq natijaga emas, fikrlash jarayonining sifatiga kuchli ta'sir ko'rsatdi.

An'anaviy ta'lim sharoitida o'quvchilarning fikrlashi ko'pincha tashqi nazoratga bo'ysungan holda kechishi kuzatildi. O'quvchi javob berayotganda o'z fikriga emas, balki o'qituvchi yoki sinfdoshlar kutayotgan javobga yo'naltirilgan bo'ladi [7]. Psixologik jihatdan bunday holat ichki motivatsiyaning pasayishiga olib keladi. O'quvchi "to'g'ri javob" topishga intiladi, ammo nega aynan shunday javob tanlanganini o'zi ham anglab yetmaydi. Bu esa mantiqiy tafakkurning yuzaki darajada qolishiga sabab bo'ladi.

Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, mantiqiy tafakkur faol bo'lishi uchun o'quvchi ichki kognitiv zo'riqishni his qilishi zarur. Biroq bu zo'riqish qo'rquv bilan emas, qiziqish bilan bog'liq bo'lgandagina ijobiy natija beradi. Kuzatuvlar davomida aniqlanganki, o'quvchilar vazifa ularga ma'noli va tushunarli bo'lganda, fikrlash jarayoniga chuqurroq kirishadi. Ular savol ustida to'xtab qoladi, o'ylaydi, ichki

dialog olib boradi. Aynan shu jarayon mantiqiy tafakkurning psixologik asosini tashkil etadi [8].

Mantiqiy tafakkur rivojida emotsional fonning o'rni alohida ahamiyat kasb etdi. Ijobiy emotsional holatda bo'lgan o'quvchilar xatoga yo'l qo'yishdan kamroq qo'rqdi, muqobil fikrlarni ilgari surishga jur'at topdi. Salbiy emotsional holatda bo'lgan o'quvchilar esa ko'proq sukut saqladi yoki boshqalarning fikriga yopishib oldi. Bu holat shuni ko'rsatadiki, mantiqiy tafakkur faqat kognitiv emas, balki emotsional jarayon sifatida ham qaralishi lozim [9].

Muhokama jarayonida o'quvchilarning xatoga bo'lgan munosabati muhim psixologik indikator sifatida namoyon bo'ldi. Xato tanqid qilinadigan muhitda o'quvchilar fikrlashdan qochishga moyil bo'ldi. Ular murakkab vazifalardan tezroq voz kechdi, xavfsiz va tanish javoblarni tanladi. Aksincha, xato tabiiy jarayon sifatida qabul qilingan sharoitda o'quvchilar izlanishga moyil bo'ldi. Ular noto'g'ri bo'lsa ham, o'z fikrini aytishga harakat qildi. Psixologik jihatdan aynan shu holat mantiqiy tafakkurning rivojlanishiga xizmat qildi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, refleksiya mantiqiy tafakkurning sifat jihatidan o'sishida hal qiluvchi omil bo'ldi. O'quvchi o'ziga "nima uchun shunday o'yladim?", "qayerda xato qildim?", "boshqacha fikr yuritish mumkinmi?" degan savollarni bera boshlaganida tafakkur ongli tus oldi. Bu jarayon darhol yuz bermaydi [10]. Avval o'quvchi faqat javob beradi, keyinchalik javobini tushuntiradi, undan keyin esa o'z fikrini baholay boshlaydi. Ushbu bosqichlar mantiqiy tafakkurning psixologik rivojlanish dinamikasini aks ettiradi.

Ichki nutqning faollashuvi ham muhim psixologik natijalardan biri bo'ldi. Kuzatuvlarda ayrim o'quvchilar vazifa ustida ishlayotganda sekin pichirlashi, fikrini ichida takrorlashi yoki pauza qilishi sezildi. Bu tashqi tomondan sustlikdek ko'rinsa-da, psixologik jihatdan faol tafakkur jarayonidan dalolat beradi. Chunki mantiqiy fikrlash ko'pincha tashqi harakatda emas, ichki nutqda namoyon bo'ladi.

Mantiqiy tafakkur individual jarayon bo'lishi bilan birga, ijtimoiy muloqot orqali ham shakllanadi. Guruhli muhokamalarda o'quvchilar o'z fikrini boshqalarning qarashlari bilan solishtirishga majbur bo'ldi. Bu holat kognitiv ziddiyatni yuzaga keltirdi [11]. Psixologiyada aynan shu ziddiyat tafakkurni rivojlantiruvchi kuch sifatida qaraladi. O'quvchi o'z fikrining yetarli emasligini anglaganida uni qayta ko'rib chiqishga majbur bo'ladi.

O'qituvchining psixologik pozitsiyasi ham mantiqiy tafakkur rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatdi. O'qituvchi baholovchi emas, tinglovchi va savol beruvchi rolda bo'lganida o'quvchilar o'zini erkinroq his qildi. Bu holat ularning fikrlash faolligini oshirdi. Aksincha, o'qituvchi javobni darhol to'g'rilagan yoki baholagan hollarda o'quvchilar ichki jihatdan yopilib oldi [12].

Mantiqiy tafakkurni rivojlantirishni faqat topshiriqlar murakkabligi bilan bog'lash yetarli emas. Psixologik omillar — motivatsiya, emotsional holat, xatoga munosabat, refleksiya va ichki nutq — bu jarayonning asosiy harakatlantiruvchi kuchlari hisoblanadi. Agar ushbu omillar e'tibordan chetda qolsa, eng puxta metodlar ham kutilgan samarani bermaydi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot doirasida olib borilgan psixologik tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarda mantiqiy tafakkurning rivoji faqat aqliy mashqlar yoki murakkab topshiriqlar bilan belgilanmaydi. Bu jarayon, avvalo, o'quvchining ichki psixologik holati, fikrlashga bo'lgan munosabati va o'ziga nisbatan ishonchi bilan chambarchas bog'liqdir. O'quvchi o'z fikrini erkin ifodalash imkoniga ega bo'lgan, xato qilishdan qo'rqmaydigan va mulohaza yuritishga undovchi muhitda mantiqiy tafakkur tabiiy ravishda faollashadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, mantiqiy tafakkur rivojida motivatsiya va emotsional fon hal qiluvchi rol o'ynaydi. Qiziqish va ichki ehtiyoj bilan bog'langan fikrlash jarayoni o'quvchini chuqurroq mulohazaga olib kiradi, sabab-oqibat munosabatlarini anglashga va mustaqil xulosalar chiqarishga undaydi. Aksincha, qo'rquv va tashqi bosim hukmron bo'lgan sharoitda tafakkur yuzaki va ehtiyotkor tus oladi. Shuningdek,

refleksiya mantiqiy tafakkurning muhim psixologik ko'rsatkichi sifatida namoyon bo'ldi. O'quvchi o'z fikrlash jarayonini anglay boshlagan sari tafakkur ongli va boshqariladigan holga o'tadi. Shu bois mantiqiy tafakkurni rivojlantirish jarayoni o'quvchining ichki nutqi, xatoga munosabati va psixologik xavfsizligini hisobga olgan holda tashkil etilishi zarur.

ADABIYOTLAR

1. Flavell J.H. Metacognition and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive-Developmental Inquiry. – American Psychologist, 1979. – Vol. 34(10). – P. 906–911.
2. Holyoak K.J., Morrison R.G. The Oxford Handbook of Thinking and Reasoning. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – 768 p.
3. Dweck C.S. Mindset: The New Psychology of Success. – New York: Random House, 2006. – 276 p.
4. Willingham D.T. Why Don't Students Like School? – San Francisco: Jossey-Bass, 2009. – 263 p.
5. Clore G.L., Schwarz N. Affective Influences on Judgment and Decision Making. – New York: Psychology Press, 2011. – 214 p.
6. Brookfield S.D. Developing Critical Thinkers: Challenging Adults to Explore Alternative Ways of Thinking. – San Francisco: Jossey-Bass, 2017. – 352 p.
7. Zimmerman B.J. Self-Regulated Learning and Academic Achievement. – New York: Routledge, 2008. – 284 p.
8. G'oziyev E. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2014. – 336 b.
9. Karimova V.M. Yosh psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2015. – 320 b.
10. Sharipov Sh.S. Ta'limda tanqidiy va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 224 b.
11. Jo'rayev R.X. Faol fikrlash va refleksiya psixologiyasi. – Toshkent: Innovatsiya, 2019. – 248 b.
12. Evans J.St.B.T. Thinking Twice: Two Minds in One Brain. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 330 p.